

*Грабовий В. В.,
магістр права, юрист
Державної фіскальної служби України*

ПРАВОВА ОХОРОНА ВЛАСНОСТІ В ПЕРІОД ТОТАЛІТАРИЗМУ

Анотація. У статті розглянуті особливості відповідальності за розкрадання та розтрату соціалістичного майна. Показано виключно жорстокий характер прийнятих нормативно-правових актів, які передбачали застосування вищої міри покарання, тривалі терміни ув'язнення, засудження до відбування покарання в концентраційних таборах, та детальну регламентацію повернення майна і коштів.

Ключові слова: право власності, соціалістичне майно, постанова, інструкція, судовий виконавець, кримінальна відповідальність.

Актуальність теми дослідження обумовлена тією обставиною, що охорона права власності є однією з найголовніших функцій держави. Захист власності завжди вважався одним із найважливіших питань юридичної науки, враховуючи його безпосередній зв'язок з політичними, ідеологічними та соціально-економічними відносинами в суспільстві. На сьогодні в Україні захист права власності перебуває у критичному стані з причини масових порушень чинного законодавства в цій сфері. Річ у тім, що за 2016 р. в Україні зареєстровано 592 629 злочинів, з яких посягання на право власності складають 405 549. Така ситуація створює загрозу для національної безпеки країни та потребує вжиття ефективних засобів охорони права власності. Звернення до історичного досвіду, накопиченого в цій сфері, може суттєво допомогти протидії та зменшенню кількості скоєних злочинів, тому інтерес до часів існування СРСР є обґрунтованим та потребує свого більш глибокого вивчення.

Аналіз публікацій показує, що деякі аспекти проблеми розглядалися при дослідженні більш загальних питань юридичної відповідальності в часи існування СРСР. До їх числа належать праці О. В. Дзери, О. С. Йоффе, А. В. Колпакова, Л. М. Мадрика, Р. А. Майданіка, Ю. П. Пацурківського, О. С. Покровського, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Харитоновна, Я. М. Шевченка, Г. Ф. Шершеневича. З цієї причини питання охорони соціалістичної власності та міри відповідальності за її порушення в часи існування СРСР потребують окремого розгляду та більш обґрунтованого вивчення.

Мета роботи – проведення досліджень особливостей юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з охороною власності в період тоталітаризму.

Викладення матеріалів дослідження слід розпочати з того, що з 1927 р. у СРСР почалося встановлення сталінського тоталітарного режиму, спрямоване на створення жорсткої командно-адміністративної системи управління, повну ліквідацію приватної власності та придушення будь-якого спротиву з боку суспільства. Як зазначає І. Б. Усенко, з розвитком тоталітаризму та особистої влади Й. В. Сталіна в країні відбулося фактичне повернення до багатьох засад «воєнного комунізму», джерелом права якого були достатньо суворі декрети та постанови [1, с. 62]. На практиці правові норми були замінені на поняття «революційна свідомість», а реалізація такого підходу покладалася на Надзвичайні комісії та суди Реввійськтрибуна-

лу. Основні положення стосовно змін правової політики знайшли відображення в рішеннях XV з'їзду ВКП (б), який відбувся з 2-го по 19 грудня 1927 р.

У практичній площині антинародна політика знайшла відображення в постанові «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і зміщення суспільної (соціалістичної) власності», що її 7 серпня 1932 р. прийняли Центральний Виконавчий Комітет СРСР (ЦВК) і Рада Народних Комісарів (РНК) СРСР. В історію держави та права дана постанова ввійшла під назвою «Закон про п'ять колосків». Особливий інтерес становлять особистості керівників, котрі підписали цей антилюдський акт: Голова ЦВК Союзу РСР М. І. Калінін, Голова РНК Союзу РСР В. М. Молотов (Скрябін), секретар ЦВК Союзу РСР А. С. Єнукідзе, тобто документ приймався на найвищому рівні державної влади СРСР.

Розгляд тексту цієї постанови показує, що вона є невеликою за обсягом, складається з преамбули, трьох розділів, 9 пунктів та до її складу входять 3 227 зн. (табл. 1).

Таблиця 1

Загальна кількість зн.	Преамбула	I	II	III
3 227	1 054	524	644	647

У преамбулі лицемірно зазначається, що причиною прийняття документа стали скарги робітників і колгоспників про розкрадання вантажів на транспорті, кооперативного та колгоспного майна. На доповнення до цього в ній йшлося про погрози куркульських елементів щодо колгоспників і наявність скарг з боку останніх на такі дії. Як відомо, принцип, за яким будувалися дані документи, ґрунтувався на лицемірному положенні, що передбачає видання бажаного за дійсне. Так, радянські керівники самі організували листи від імені трудящих, посилали їх самі собі й готували відповіді, зміст яких відповідав поставленим ними самими завданням. З цієї причини в преамбулі зазначалося, що колгоспники нібито не бажають вийти з колгоспів, чесно, самовіддано в них працюють і просять захисту в радянської влади. Виходячи з цього, людей, котрі посягають на суспільну власність, треба розглядати як ворогів народу, з якими необхідно вести постійну боротьбу. У преамбулі вказується на основний постулат комуністичної влади про те, що суспільна власність (державна, колгоспна, кооперативна) є основою радянського ладу, вона священна і недоторканна.

Розглядаючи перший розділ документа, що складається з трьох пунктів, варто звернути увагу на застосування до осіб, винних у розкраданні вантажів на залізничному та водному транспорті, вищої міри покарання у вигляді розстрілу з можливою заміною, за наявності пом'якшуючих обставин, на позбавлення волі строком не менше 10 років з конфіскацією майна, а також заборону застосовувати до таких осіб амністії. У розділі другому, що складається з трьох пунктів, зазначалося про прирівнювання за своїм значенням майна колгоспів і кооперативів до майна державного і ставилося завдання підсилити охорону

цього майна від розкрадання. Мірою покарання, що застосовувалося до винних у розкраданні колгоспного і кооперативного майна, був розстріл з можливою заміною на позбавлення волі, за наявності пом'якшуючих обставин, строком не менше 10 років з конфіскацією всього майна. Третій розділ цього нормативно-правового документа складається з трьох пунктів: у першому вказувалося на необхідність боротьби з куркульсько-капіталістичними елементами, що застосовують насильство і погрози з метою виходу селян з колгоспу. До таких осіб, згідно з п. 2, передбачалося застосовувати як міру покарання позбавлення волі строком від 5 до 10 років з висланням до концентраційного табору. Варто зазначити, що в кожному з трьох розділів постанови був пункт, який регламентував обмеження на застосування амністії до злочинців, засуджених за розкрадання вантажів, колгоспного і кооперативного майна. Застосування цього закону на практиці призвело до того, що за жменю зібраної з колгоспного поля пшениці людину могли розстріляти або відправити до концентраційного табору. При цьому нормативно-правовий акт не встановлював дефініції або чітких ознак таких злочинів, як розкрадання вантажу, що відкривало можливість для зловживань радянськими судами призначення покарання за фактично скоєне малозначне діяння.

Задля повного аналізу цього антилюдського нормативно-правового акта необхідно визначити причини його підготовки. Однією з них було проведення насильницької колективізації в УСРР, яка зустрічала опір з боку селянства. По-друге, більшовицька влада проводила активну політику із залучення коштів на будівництво значного числа підприємств. Обладнання для цього комплексу купувалося за кордоном, а на роботу запрошувалися висококваліфіковані фахівці з різних країн Європи та Сполучених Штатів Америки. Виконання цієї програми потребувало значної кількості валюти, яку планувалося отримати шляхом продажу за кордон зерна. Українські селяни не бажали задарма віддавати свій урожай та чинили опір діям більшовицької влади. Незважаючи на це, за січень-листопад 1931 р. у колгоспів та одноосібників в УСРР було вилучено 380 млн пудів хліба. Бажачи змусити селян здавати свій урожай, більшовицька влада вирішила вживати репресивних заходів, а щоби зберегти законність цих насильницьких дій, московські керівники прийняли цю постанову. На підставі зібраних різних історичних та правових документів І. Й. Бойко зазначає, що автором цього антилюдського документа був особисто Й. В. Сталін [3, с. 355]. Іншим нормативно-правовим актом, спрямованим на захист соціалістичної власності, була постанова ЦВК і РНК СРСР про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх від 7 квітня 1935 р. Згідно з цим документом, осіб, що досягли 12-річного віку, дозволялось притягувати до кримінальної відповідальності, якщо вони підозрювались у вчиненні крадіжок соціалістичного майна, тілесних ушкоджень та вбивств. Світова історія не знає більш підступного, антигуманного, антилюдського офіційного документа, адеже голодних дітей, яких упіймали на хлібному полі зі жменькою колосків, з 12-річного віку могли ув'язнити на термін до 10 років, а дорослих за таку провину засуджували до вищої міри покарання. Згідно з цим нормативно-правовим актом, установлювалась відповідальність за неповідомлення органам влади про достовірно відомий факт учинення розкрадання державного чи суспільного майна або інформацію про готування до вчинення такого злочину, що каралося позбавленням волі на строк від 2 до 3 років або висланням до концентраційного табору на строк від 5 до 7 років.

Іншим напрямом правової охорони власності в період тоталітаризму стало прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на посилення боротьби з розкраданням, заподіянням збитків та завданням майнової шкоди працівниками. Так, 12 червня 1929 р. ЦВК і РНК СРСР затвердили постанову «Про майнову відповідальність робітників і службовців за шкоду, заподіяну ними наймачам» [4, с. 4]. Згідно з п. 1 цієї постанови, робітники і службовці при виконанні своїх службових обов'язків несуть майнову відповідальність перед наймачем за заподіяні останньому збитки в розмірі дійсної шкоди, але не більше однієї третини своєї тарифної ставки, якщо збитки викликані недбалістю в роботі або порушенням закону, правил внутрішнього розпорядку, спеціальних інструкцій або розпоряджень наймача. Таку відповідальність робітники і службовці несуть у випадках: а) псування, знищення матеріалів та виробів; б) недобору грошових сум, втрати документів; в) недостачі понад передбачені норми цінностей; г) неправильне витрачання грошових сум, виданих на господарські потреби.

З метою посилення майнової відповідальності 1 червня 1932 р. була видана інструкція Народного комісаріату торгівлі (НКТ) «Підвищення майнової відповідальності за майно підприємства, видане в користування працівникові» [4, с. 6]. Згідно з п. 2, за розкрадання, умисне знищення або умисне псування зазначеного майна працівник несе відповідальність у п'ятикратному розмірі заподіяної шкоди. У свою чергу, службові особи також несли відповідальність у розмірі фактичних збитків за нежиття заходів з протидії розкраданням, знищенням, псуванням майна, що знаходилося на складі, у цеху або в інших виробничих приміщеннях.

Наступний нормативно-правовий акт – постанова РНК СРСР «Про заходи щодо посилення боротьби з розкраданнями і розтратами в державних і кооперативних торговельних підприємствах» від 16 лютого 1933 р. – передбачав у разі скоєння розкрадань і розтрат притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [5, с. 563]. Згідно з п. 5, керівники підприємств зобов'язувались передавати до прокуратури відомості стосовно кожного випадку розкрадання, розтрати чи недостачі. Одночасно з цим постанова зобов'язувала органи прокуратури та міліції накладати попередній арешт на все майно осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Новелою даного нормативно-правового акта був п. 7, що встановлював кримінальну відповідальність посадових осіб, які прийняли на роботу торгових робітників, котрі не мали паспортів, а також трудових списків. Під останнім терміном слід розуміти документи, які надавались робітникові стосовно місць його праці, а починаючи з 1939 р. такі документи були замінені трудовими книжками.

Питання правової охорони власності знайшли відображення у ст. 131 Конституції СРСР, прийнятої Надзвичайним VIII з'їздом Рад 5 грудня 1936 р., у якій зазначалось, що кожний громадянин СРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну (соціалістичну) власність як священну і недоторканну основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих. Особи, що вчиняють замах на суспільну (соціалістичну) власність, є ворогами народу [6].

Особливу увагу в системі охорони соціалістичної власності радянські керівники приділяли порядку розслідувань справ щодо розтрати та розкрадання, а також процесуальному порядку їх розгляду. У вирішенні цього питання особливе місце посідав наказ прокурора СРСР і НКЮ СРСР «Про розслідування

і розгляд справ щодо розтрат та розкрадання» від 31 березня 1939 р. № 63/24, який в умовах тодішньої радянської системи становив собою нормативно-правовий акт обов'язковий для виконання органами державної влади та керівниками підприємств та установ [4, с. 216].

Згідно з цим наказом, органи прокуратури та міліції при розслідуванні справ щодо розтрати та розкрадання мали керуватися інструкцією прокурора СРСР і НКЮ СРСР «Про розслідування та розгляд справ про розтрати і розкрадання в споживчій кооперації» від 28 лютого 1939 р. № 49/1–А-21 [4, с. 216]. Даний акт установлював процесуальний порядок притягнення до відповідальності винних осіб, а також членів їхніх родин та інших осіб, які використовували кошти, отримані від розтрати та розкрадання. Інструкція складалася з чотирьох частин, у першій з яких розглядався порядок виявлення розтрат, подачі заяв до органів прокуратури та міліції, а також звернення керівника організації, в якій був виявлений злочин. Друга частина інструкції присвячувалася порядку розслідування справ про розтрати. Згідно з п. 6, для органів, що здійснювали розслідування, встановлювався 10-денний термін на розгляд такої справи, а в разі необхідності експертизи цей термін збільшувався до 20 днів. У свою чергу, п. 9 вимагав від органів розслідування одночасно з порушенням кримінальної справи накладати арешт на майно, обвинувачених осіб, майно членів їхніх сімей, а також інших осіб, які могли користуватися коштами, отриманими в разі розтрати або розкрадання. Третя частина інструкції передбачала порядок розгляду в суді таких справ. Так, п. 14 установлювала термін у три дні для підготовчого засідання та 10 днів на судове засідання. Судам давалася рекомендація стосовно суворого підходу при перекаліфікації обвинувачення з розтрати на недостачу з халатності. У свою чергу, судам заборонялося призначати виправно-трудова роботи за місцем служби, а лише на зальних підставах через органи, що здійснювали нагляд за виправними роботами. При цьому суди зобов'язувались обмежувати особу, засуджену за розтрату чи розкрадання, у виконанні робіт, пов'язаних з матеріальною відповідальністю. Четверта частина регламентувала порядок стягнень у справах про розтрати. Згідно з п. 21, усі вироки і рішення, якими присуджено стягнення на користь кооперативних організацій збитків від розтрат і розкрадань, суд, який виніс вирок або рішення, мав поставити на особливий облік і систематично перевіряти в частині стягнення цих сум. Як зазначалось у п. 22, реалізація судовим виконавцем майна, на яке було накладено арешт під час провадження справ у органах розслідування або в суді, мала бути закінчена не пізніше як у 15-денний строк з дня надходження виконавчого листа до судового виконавця. У тих випадках, коли вартість майна, на яке було накладено арешт, недостатня для покриття повністю стягнутої суми, судовий виконавець зобов'язаний вжити заходів до розшуку іншого майна, на яке може бути звернено стягнення.

У вирішенні питань, пов'язаних з охороною соціалістичної власності, радянські керівники демонстрували чітку послідовність притягнення до відповідальності осіб, які скоїли такі види злочинів. Так, як доповнення до порядку розгляду справ щодо розкрадання та розтрати майна НКЮ СРСР 28 вересня 1939 р. прийняв «Інструкцію про порядок виконання судових рішень» [4, с. 223]. Цей нормативно-правовий акт складався з десяти частин, які чітко встановлювали порядок виконання судових рішень. Згідно з ч. 1 «Прийом виконавчих документів і повідомлення боржника» судовий виконавець готував виконавчий документ, на підставі якого боржник мав отримувати повіст-

ку з пропозицією виконати у визначений у ній строк рішення суду чи органів дізнання. Згідно з п. 18, у разі відмови боржника в прийнятті повістки чи видачі розписки з її отримання робилась відмітка та ставився підпис понятих, що означало вручення даного документа. У ч. 2 «Строк виконання судових рішень і збори по примусовому виконанню» встановлювався 10-денний строк виконання судових рішень. У свою чергу, ч. 3 присвячувалася питанням, пов'язаним з описом майна, його оцінкою та продажем. Як зазначалося в п. 43, худоба оцінювалася згідно з державними закупівельними цінами, а будівля – інвентаризаційною чи страховою оцінкою. Згідно з п. 49, судовий виконавець при передачі описового майна на збереження зобов'язується попереджувати боржника стосовно кримінальної відповідальності за збереження майна. У свою чергу, ч. 4 «Накладання стягнення на заробітну платню» регламентувала порядок відрахувань коштів заробітної платі. У разі знаходження майна у третіх осіб ч. 5 постанови регламентувала накладення арешту на майно та грошові кошти боржника. Частина 6 розглядала питання з продажу майна, сільськогосподарських продуктів, худоби, сільськогосподарського інвентарю. Нормативно-правовий акт передбачав, згідно з ч. 7, накладання арешту на будівлю. Пункт 73 зазначав, що всі будівлі передаються місцевим органам комунального господарства за оцінкою, зазначеною в описі. З метою отримання грошових коштів судові виконавці мали право виставляти всі описані будівлі на торги з оголошенням оціночної суми. Наступна ч. 8 «Вручення грошей виконавцям та розподіл коштів між ними» розглядала питання розподілу коштів від продажу майна. Згідно з п. 101, такі кошти в першу чергу надходять на користь державних органів, підприємств, а лише потім іншим особам.

Наступний період правової регламентації охорони власності відбувався в часи після закінчення ВОВ. Незважаючи на жорсткий характер чинного радянського законодавства з охорони власності, комуністична влада прийняла рішення посилити відповідальність за злочини в цій сфері. Отже, 4 червня 1947 р. був виданий указ Президії ВР СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна». Нормативно-правовий акт складався з короткої преамбули та п'яти пунктів. У преамбулі йшлося про необхідність посилення боротьби з розкраданням державного і суспільного майна. Згідно з п. 1, крадіжка, присвоєння, розтрата державного або іншого майна карались висланням до концентраційного табору на термін від 7 до 10 років. У разі таких дій, скоєних повторно чи у крупних розмірах, термін покарання збільшувався на строк від 10 до 25 років. У свою чергу, п. 4 передбачав відповідальність за розкрадання колгоспного, кооперативного чи іншого суспільного майна, скоєне повторно чи організованою групою, яке каралось ув'язненням терміном від 8 до 20 років з конфіскацією майна. Компаративний аналіз мір відповідальності, передбачених указом 1947 р. та відповідними статтями Кримінального кодексу УСРР 1927 р., показує значне підвищення репресивної складової.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

І. Законодавство з охорони власності в період тоталітаризму відзначається особливо жорстким характером та застосуванням мір покарання, до числа яких належали розстріл, довгі терміни ув'язнення, вислання до концентраційних таборів.

ІІ. Найбільш яскравий приклад жорсткого характеру нормативно-правових актів – постанова ЦВК і РНК СРСР 1932 р., яка була більш відомою під назвою «Закон про п'ять колосків».

III. Характерною рисою нормативно-правового регулювання періоду тоталітаризму було прийняття наказів НКЮ СРСР та Прокуратури СРСР, які передбачали кримінальну відповідальність за розтрату та розкрадання соціалістичного майна, що передбачали покарання не тільки конкретних осіб, але також членів їхніх родин та третіх осіб, які визначались органами розслідування з особистих міркувань.

Список використаних джерел:

1. Усенко И. Б. Первая кодификация закон Усенко И. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / отв. ред. Б. М. Бабий; АН УССР, Ин-т государства и права. Киев: Наук. думка, 1989. 120 с.
2. Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності: постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. СЗ СРСР. 1932. № 62. Ст. 360.
3. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XXст.): навч. посіб. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 408 с
4. Сборник материалов по охране социалистической собственности. Москва: Госторгиздат, 1952. 251 с.
5. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Київ: Держ. вид-во політ. літ., 1964. Т. 1. 771 с.
6. Конституція СРСР: затверджена Надзвичайним VIII з'їздом Рад Союзу РСР 5 грудня 1936 р. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/etext/cnst1936.htm>

Грабовый В. В. Правовая охрана собственности в период тоталитаризма

Аннотация. В статье рассмотрены особенности ответственности за хищение и растрату социалистического имущества. Показано исключительно жестокий характер принимаемых нормативно-правовых актов, предусматривающих применение высшей меры наказания, длительные сроки заключения, осуждение к отбыванию наказания в концентрационных лагерях, и подробную регламентацию возвращения имущества и средств.

Ключевые слова: право собственности, социалистическое имущество, постановление, инструкция, судебный исполнитель, уголовная ответственность.

Grabovyi V. Legal protection of property in the period of totalitarianism

Summary. The article deals with the peculiarities of responsibility for theft and expropriation of socialist property. The extremely cruel nature of the adopted normative legal acts, which provided for the application of a higher degree of punishment, long terms of imprisonment, sentencing to serving sentences in concentration camps, and detailed regulation of the return of property and funds, were shown.

Key words: property right, socialist property, regulation, instruction, executor, criminal liability.

